

การศึกษาเอกสารตัวเขียนประกาศรัชกาลที่ 4
เรื่อง ประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมมาลา วัดเขมาภิรตาราม

King Rama IV's Royal announcement
on the Topic of the Restoration of
Wat Chaiyaphruk Mala and Wat Khema Phirataram:
The Study of Manuscripts

ธนโชติ เกียรติฉัตร Thanachot Keatnapat

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
Assistant Professor, Department of Thai and Oriental Languages, Faculty of Humanities,
Ramkhamhaeng University, thanachot.su@gmail.com

อุเทน วงศ์สถิตย์ U-tain Wongsathit

อาจารย์ ดร. ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
Lecturer, Ph.D., Department of Eastern Languages, Faculty of Archaeology, Silpakorn University,
wongsathit_u@su.ac.th

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเอกสารตัวเขียนประกาศรัชกาลที่ 4 เรื่องประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารทั้งในด้านลักษณะเอกสารและด้านเนื้อหาจากสมุดไทยจำนวน 3 รายการ ซึ่งเก็บรักษาอยู่ ณ หอสมุดแห่งชาติ หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 หมู่ ไม่ปรากฏ จ.ศ. ได้แก่ สมุดไทยเลขที่ 59 เลขที่ 368 และเลขที่ 462 จากการศึกษาพบว่าสมุดไทยเลขที่ 368 และเลขที่ 462 มีลักษณะเอกสารเป็นต้นร่างประกาศที่บันทึกด้วยลายมือหวัด ส่วนสมุดไทยเลขที่ 59 เป็นลายมือบรรจง ที่อาลักษณ์นำข้อความจากสมุดไทยเลขที่ 368 และ 462 มาเรียบเรียงใหม่ จึงทำให้มีเนื้อหาที่สมบูรณ์ที่สุดกว่าฉบับอื่น อีกทั้งยังมีเนื้อหามากกว่าฉบับที่พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ซึ่งใช้ข้อมูลจากสมุดไทยเลขที่ 368 เป็นฉบับหลัก และในการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาพบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ประวัติและรายละเอียดการบูรณปฏิสังขรณ์พระอาราม 4 แห่ง ได้แก่ วัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม วัดราชสิทธิาราม และวัดรัชฎาธิษฐาน นอกจากนี้ในประกาศยังระบุถึงรายละเอียดการฉลอง 4 พระอารามที่ท้องสนามหลวง เมื่อเทียบเหตุการณ์จากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 จึงทำให้กำหนดอายุได้ว่าทรงพระราชนิพนธ์ประกาศฉบับนี้เมื่อ พ.ศ. 2406 อีกทั้งข้อความที่ทรงประกาศพระราชอุทิศในตอนที่ท้ายประกาศยังแสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นไปที่การดับทุกข์ทั้งปวง มากกว่าการอธิษฐานเพื่อปรารถนาพระโพธิญาณอย่างเช่นพระเจ้าแผ่นดินในยุคก่อน

คำสำคัญ: ประกาศรัชกาลที่ 4, เอกสารสมัยรัชกาลที่ 4, วัดไชยพุกขมาลา, วัดเขมาภิรตาราม, วัดราชสิทธิาราม, วัดรัชฎาธิษฐาน

Abstract

This article aims to study the manuscripts of King Rama IV's Royal announcement on the topic of the restoration of Wat Chaiyaphruek Mala and Wat Khema Phirataram by analysing characteristic features and contents of three primary documents – the khoi-paper folded book (*Samut Thai*) Ms. no. 59, Ms. no. 368 and Ms. no. 462 kept in King Rama IV's Royal Statement collection (without Thai Minor Era dating) in the National Library. The study reveals that the khoi-paper folded books Ms. no. 368 and Ms. no.462 are scrawled handwritten drafts whereas the khoi-paper folded book Ms. no. 59 is the typical one written later by a scribe as well as the completely compiled version of the first two drafts. It contains more details than the published version, too. As for content analysis, the restoration of four monasteries is mentioned – Wat Chaiyaphruek Mala, Wat Khema Phirataram, Wat Ratchasittharam and Wat Ratchadathitthan. Additionally, the document refers to the celebration of these newly-restored temples held at Thai Royal Ground (*Sanam Luang*), so the topic was probably written by the king in 1863. Besides, the king's dedicative remark at the end of this topical statement indicates his religious aspiration as a Buddhist – not wishing for future enlightenment like the previous kings but for cessation of suffering.

Keywords: King Rama IV's Royal announcement, Documents dated in King Rama IV's Reign, Wat Chaiyaphruek Mala, Wat Khema Phirataram, Wat Ratchasittharam, Wat Ratchadathitthan

บทนำ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรับปรุงวิธีการออกประกาศราชการอย่างใหม่ที่แตกต่างจากสมัยก่อนหน้า กล่าวคือในสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 1-3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชดำรัสให้อาลักษณ์เรียบเรียงข้อความหนังสือราชการ จากนั้นจึงทูลเกล้าฯ ถวายให้ทรงตรวจแก้ แล้วจึงเผยแพร่โดยวิธีการคัดสำเนาแจกจ่ายไปยังหน่วยราชการต่าง ๆ ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 จึงจ้างโรงพิมพ์หมอบรัดเลย์พิมพ์ประกาศห้ามสูบฝิ่น ซึ่งถือเป็นเอกสารราชการที่ฉบับแรกที่เผยแพร่ด้วยวิธีการตีพิมพ์ ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการตั้งโรงพิมพ์อักษรพิมพ์การ เริ่มพิมพ์ประกาศราชการลงในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เมื่อ พ.ศ. 2401 ประกาศเหล่านั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ หนังสือดังกล่าวพิมพ์ได้อยู่ประมาณ 1 ปีก็ยุติลงเนื่องจากทรงมีพระราชภารกิจมาก จึงเปลี่ยนวิธีการพิมพ์ประกาศต่าง ๆ มาเป็นใบปลิวแจกตามกรมกองต่าง ๆ แทนการคัดสำเนา ต่อมาจึงรวบรวมประกาศเหล่านั้นมาจัดพิมพ์เป็นหนังสือ ในครั้งแรกนั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงรวบรวมและให้โรงพิมพ์อักษรพิมพ์การพิมพ์เผยแพร่ 3 เล่ม เมื่อ พ.ศ. 2434 เมื่อโรงพิมพ์อักษรพิมพ์การเลิกกิจการ โรงพิมพ์อักษรนิติจึงรับพิมพ์ต่ออีก 1 เล่ม (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2548: 1-3)

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 จึงเป็นแหล่งความรู้สำคัญที่รวบรวมข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาประกาศรัชกาลที่ 4 ที่ผ่านมานั้น โดยส่วนใหญ่มักจะศึกษาในประเด็นของการใช้ภาษา กลวิธีการเรียบเรียง และใช้แหล่งข้อมูลจากประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ฉบับ

พิมพ์ เช่น งานวิจัยของ สุนทรา แสงดี (2539) เรื่อง “วิเคราะห์การใช้ภาษาในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” ศึกษาในด้านการใช้คำ ประโยค ไวยากรณ์ และกลวิธีการนำเสนอในประกาศรัชกาลที่ 4 โดยมีขอบเขตการศึกษาจาก ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ จำนวน 343 ฉบับ ระหว่าง พ.ศ. 2394-2411 (ฉบับองค์การคำของคุรุสภาพิมพ์ พ.ศ. 2503 และ พ.ศ. 2511) หรือในงานของพระปลัดคมศักดิ์ สติสมปนโน (รุ่งศิริ) (2550) เรื่อง “ภาพสะท้อนและกลวิธีการนำเสนอประชุมประกาศที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ศึกษาจากประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ฉบับพิมพ์เผยแพร่โดยมูลนิธิโครงการตำราฯ ร่วมกับมูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2547 โดยคัดเลือกฉบับที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจำนวน 55 ฉบับ และในงานของ ญัฐพงศ์ ลาภบุญทรัพย์ (2561) เรื่อง “การสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่านประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” เป็นงานวิจัยในกลุ่มสาขานิติศาสตร์ ใช้ขอบเขตการศึกษาจากหนังสือ “รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” ฉบับกรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2547

จะเห็นว่าการศึกษาที่ผ่านมายังไม่มีการสำรวจและศึกษาประกาศรัชกาลที่ 4 จากเอกสารตัวเขียนโดยตรง ส่วนใหญ่มักจะศึกษาจากฉบับที่มีตีพิมพ์เผยแพร่ในระยะหลัง เนื่องจากงานเหล่านั้นมุ่งเน้นวิเคราะห์เนื้อหาทางด้านการใช้ภาษา หรือการสื่อสารเป็นหลัก ผู้เขียนจึงได้นำประกาศรัชกาลที่ 4 เรื่องประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม มาพิจารณาเพื่อศึกษาลักษณะของเอกสารตัวเขียนอันจะแสดงให้เห็นถึงกระบวนการและขั้นตอนในงานพระราชนิพนธ์ก่อนการพิมพ์เผยแพร่ รวมทั้งศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาในประกาศฉบับนี้ จากการสำรวจเอกสารตัวเขียนพบว่าประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม ในฉบับที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่นั้นมีเนื้อความไม่สมบูรณ์ กล่าวคือเนื้อความในตอนท้ายที่ว่าด้วยการพระราชกุศลฉลองพระอารามยังไม่ได้มีการถ่ายทอดและตีพิมพ์เผยแพร่แต่อย่างใด จึงทำให้ไม่สามารถกำหนดปีที่ประกาศได้อย่างชัดเจน ดังที่จะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

เอกสารที่ใช้ในการศึกษา

เอกสารตัวเขียนเรื่องประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม ที่เก็บรักษาและให้บริการ ณ กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร มีจำนวน 3 รายการ อยู่ในหมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 หมู่ ไม่ปรากฏ จ.ศ. ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. เอกสารเรื่อง “ประกาศฉลองวัดไชยพุกขมาลาและวัดเขมาภิรตาราม” เลขที่ 59 สมุดไทยดำ เส้นดินสอด-บรรจง กว้าง 11.1 เซนติเมตร ยาว 35 เซนติเมตร หนา 2.8 เซนติเมตร เนื้อหาว่าด้วยประวัติและการบูรณปฏิสังขรณ์ วัดไชยพุกขมาลา และวัดเขมาภิรตาราม ตลอดจนการบูรณะพระเจดีย์วัดราชสิทธิาราม การซ่อมพระวิหารวัดรัชฎาธิษฐาน และการฉลองพระอารามทั้ง 4 แห่ง

2. เอกสารเรื่อง “ซ่อมแซมวัดไชยพุกขมาลาและวัดเขมาภิรตาราม” เลขที่ 368 เส้นดินสอด ปลายมือหวัด-บรรจง กว้าง 19.7 เซนติเมตร ยาว 28. 4 เซนติเมตร หนา 0.8 เซนติเมตร เนื้อหาว่าด้วยเรื่องการประวัติและการบูรณปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลาและวัดเขมาภิรตาราม ส่วนหน้าปลายของสมุด เป็นบันทึกร่างพระราชสาส์นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งบันทึกเพิ่มเติมในสมัยหลัง

3. เอกสารเรื่อง “เรื่องให้หม่อมต้อมคุมหม่อมหว่าง” เลขที่ 462 เส้นดินสอดปลายมือหวัด และลายมือหวัดแกมบรรจง1 กว้าง 20.2 เซนติเมตร ยาว 28.4 เซนติเมตร หนา 1.2 เซนติเมตร เนื้อหาในเอกสารฉบับนี้มี 5 เรื่อง คือ 1) เรื่องหม่อมต้อมคุมหม่อมหว่าง 2) พระราชโองการเรื่องทรัพย์มรดก 3) เรื่องปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตาราม 4) เรื่องทรงแบ่งทองแก่พระราชทานพระราชโอรสพระราชธิดาและเจ้านายพระองค์อื่น ๆ และ 5) เรื่องการขอพระบรมราชานุญาตนำหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ไปใช้สอยในราชการ

---

¹ ปลายมือหวัดแกมบรรจงมีลักษณะการเขียนอย่างลายมือหวัด เช่น มีการดัดหวัดหางอักษร หรือเขียนตัวอักษรเชื่อมต่อกัน ฯลฯ แต่ยังคงความเป็นระเบียบเรียบร้อยอย่างลายมือบรรจงไว้ (อรุณี อัดตนนางษ์, 2549: 35)

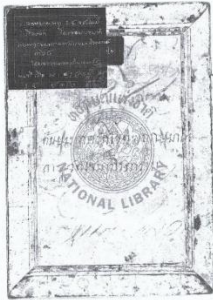
อาจกล่าวได้ว่าเอกสารเลขที่ 59 มีเนื้อความที่สมบูรณ์ที่สุด ดังนั้นในบทความนี้จึงใช้เป็นฉบับหลักในการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา ส่วนการศึกษาลักษณะเอกสาร รูปแบบอักษรและอักษรวิธีจะใช้เอกสารทั้ง 3 รายการในการศึกษา เพื่อให้เห็นถึงขั้นตอนการจัดทำประกาศฉบับนี้

ลักษณะเอกสาร

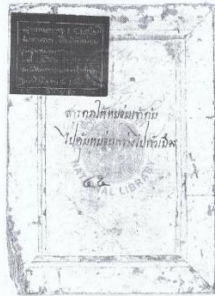
1. **วัสดุที่ใช้บันทึก** เอกสารทั้ง 3 รายการบันทึกด้วยวัสดุประเภทสมุดไทยดำ ใช้ดินสอขาวในการจดบันทึก สมุดไทยเลขที่ 59 เป็นเพียงรายการเดียวที่บันทึกลงบนสมุดไทยดำรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวนอน เมื่อเปิดสมุดจะเปิดจากด้านล่างขึ้นด้านบน ส่วนสมุดเลขที่ 368 และเลขที่ 462 เป็นสมุดไทยดำประเภทสมุดถือเฝ้า มีลักษณะเป็นสมุดที่พับกระดาษทั้งหมดกลับไปมาเช่นเดียวกับสมุดไทยทั่วไป แต่แตกต่างกันที่ขนาดความกว้างและความยาว รูปทรงสมุดนั้นมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวตั้ง เมื่อเปิดสมุดจะเปิดจากขวาไปซ้ายเช่นเดียวกับสมุดฝรั่ง สมุดถือเฝ้าเป็นสมุดที่อาลักษณ์ใช้จดบันทึกกระแสรบราชดำรัส หรือบันทึกเรื่องต่าง ๆ อ่านถวายพระเจ้าแผ่นดิน แต่หากเป็นสมุดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงใช้เป็นกรณการส่วนพระองค์จะเรียกว่า “สมุดรองทรง” (กรมศิลปากร, 2552: 62)

ภาพที่ 1 ภาพสำเนาหน้าปกสมุดไทยเลขที่ 59

ภาพที่ 2 ภาพสำเนาหน้าปกสมุดไทยเลขที่ 368

ภาพที่ 3 ภาพสำเนาหน้าปกสมุดไทยเลขที่ 462

2. อักษรที่ใช้บันทึก สมุดไทยทั้ง 3 รายการใช้อักษรไทยในการบันทึก แต่มีรูปแบบลายมือแตกต่างกัน ดังนี้

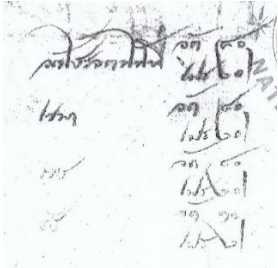
2.1 สมุดไทยเลขที่ 59 ใช้รูปแบบลายมือบรรจงในการบันทึกประกาศ และมีลายมือหัวัดเขียนแทรกเพื่อเพิ่มเติมข้อความ ดังตัวอย่าง

ภาพที่ 4 ตัวอย่างลายมือบรรจง และลายมือหัวัดที่เขียนข้อความแทรกในสมุดไทยเลขที่ 59

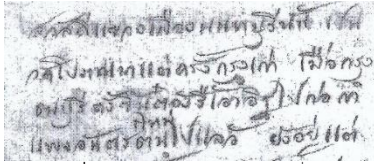
ในตอนท้ายสมุดไทยพบการใช้รูปแบบลายมือหวัดบันทึกจำนวนพระสงฆ์จากพระอารามต่าง ๆ ที่นิมนต์มาสวดและถวายภัตตาหารเพลในงานบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระอารามทั้ง 4 แห่ง แบ่งเป็นพระสงฆ์ที่สวดประจำพระอารามในแต่ละแห่ง และพระสงฆ์ที่นิมนต์มาสวดในงานพิธีที่ท้องสนามหลวง

	วัดไชยสวดฉันท์	วัด 80	}
		เมรุ 20	
	เขมา	วัด 80	}
		เมรุ 20	
	ราช	วัด 80	}
		เมรุ 20	
	รัช	วัด 10	}
		เมรุ 2	

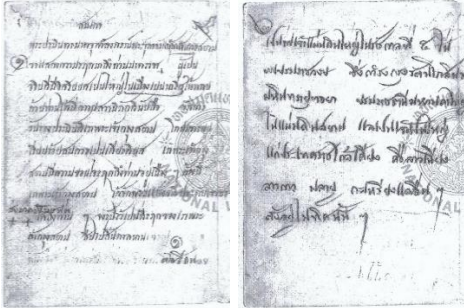
ภาพที่ 5 ลายมือหวัดในสมุดไทยเลขที่ 59

ลายมือหวัดท้ายสมุดไทยเลขที่ 59 จึงแสดงให้เห็นถึงร่องรอยการใช้งานสมุดไทยที่พระอัครลักษณ์ในสมัยนั้นใช้เป็นสมุดสำหรับเรียบเรียงข้อความในประกาศพระราชโองการ และใช้สำหรับจดบันทึกจำนวนพระสงฆ์ ซึ่งสัมพันธ์กับงานพระราชพิธีที่ปรากฏในประกาศการฉลองพระอาราม 4 แห่งนั่นเอง

2.2 สมุดไทยเลขที่ 368 ใช้รูปแบบลายมือหวัดในการบันทึกประกาศ (ภาพที่ 6) แต่ในส่วนท้ายสมุดปรากฏลายมือแบบบรรจงและลายมือหวัดบันทึกร่างพระราชสาส์นสมัยรัชกาลที่ 5 แสดงให้เห็นว่ามีการใช้สมุดไทยเล่มนี้ในยุคหลัง (ภาพที่ 7-8)

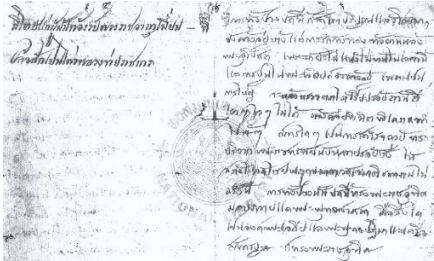

ภาพที่ 6 ตัวอย่างลายมือหวัดในสมุดไทยเลขที่ 368

ภาพที่ 7-8 ตัวอย่างร่างพระราชสาส์นในสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มีการบันทึกต่อจากประกาศรัชกาลที่ 4 ในสมุดไทยเลขที่ 368

2.3 สมุดไทยเลขที่ 462 มีการบันทึกเนื้อหาหลายเรื่อง จึงปรากฏลายมือ 2 แบบ คือ ลายมือหวัด และลายมือหวัดแกมบรรจง ดังนี้ 1) เรื่องหม่อมคุ่มคุ่มหม่อมหว่าง (ลายมือหวัดแกมบรรจง) 2) พระราชโองการเรื่องทรัพย์มรดก (ลายมือหวัดแกมบรรจง) 3) เรื่องวัดไชยพุทธขมาลาและวัดเขมาภิรตาราม (ลายมือหวัด) 4) เรื่องทรงแบ่งทองแก่พระราชทานพระราชโอรสพระราชธิดาและเจ้านายพระองค์อื่น ๆ (ลายมือหวัดแกมบรรจง) และ 5) เรื่องการขอพระบรมราชานุญาตนำหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ไปใช้สอยในราชการ (ลายมือหวัด)

ภาพที่ 9 ตัวอย่างลายมือหวัดแกมบรรจงและลายมือหวัดในสมุดไทยเลขที่ 462

ในที่นี้จะวิเคราะห์ถึงลายมือที่ใช้บันทึกประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขามลา วัดเขมาภิรตารามเท่านั้น ลายมือหวัดในสมุดไทยเลขที่ 368 และเลขที่ 462 สันนิษฐานว่าเป็นลายพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากเป็นประกาศที่ทรงพระราชนิพนธ์ และเมื่อเปรียบเทียบกับรูปแบบอักษรในเอกสารอื่น คือ แบบวิธินมัสการต่าง ๆ ซึ่งเป็นลายพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 4 สมุดไทยเลขที่ 1734/1 ทมวดพระราชพิธี พบว่ามีความคล้ายคลึงกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คำปัจจุบัน	แบบวิธินมัสการต่าง ๆ	เลขที่ 368	เลขที่ 462
พระจอมเกล้า			
พระพุทธ			
เป็น			

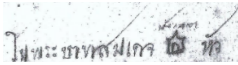
นอกจากนี้สมุดไทยเลขที่ 368 และเลขที่ 462 ยังมีการใช้เครื่องหมายประจำรัชกาลแทนพระนามพระเจ้าแผ่นดิน ดังนี้

ตัวอย่างข้อความ	อธิบายเครื่องหมาย
	เครื่องหมายรูปอุณาโลมใช้แทนพระนามพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
	เครื่องหมายรูปครุฑที่สื่อถึงวิมานนิมพิล อันสัมพันธ์กับพระนามเดิมของรัชกาลที่ 2 คือ "นิม" ใช้แทนพระนามพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
	เครื่องหมายรูปปราสาท สื่อถึงพระนามเดิมของรัชกาลที่ 3 คือ "ทับ" (หมายถึงที่อยู่อาศัย) ใช้แทนพระนามพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
	เครื่องหมายรูปมงกุฎ สื่อถึงพระนามเดิมของรัชกาลที่ 4 คือ "มงกุฎ" ใช้แทนพระนามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เครื่องหมายประจำรัชกาลแทนพระนามพระเจ้าแผ่นดินที่ปรากฏในเอกสารข้างต้นมีลักษณะเป็นโครงสร้างลายเส้นไม่ซับซ้อน แต่เดิมนั้นปรากฏเฉพาะการใช้ประทับตราบนเงินพดด้วงในสมัยรัชกาลที่ 1-4 การนำเครื่องหมายประจำรัชกาลมาเขียนในเอกสารต่าง ๆ เป็นแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังมีพระราชโองการประกาศชี้แจงว่าเพื่อให้สะดวกในการเขียนเอกสารต่าง ๆ ทูลเกล้าฯ ถวาย ในความตอนหนึ่งว่า "...ถ้าจะเขียนบาดหมายเรื่องราวใด ๆ ทูลเกล้าฯ ถวาย ถึงที่จะต้องออกพระนามแผ่นดินนั้น ๆ ก็ให้ใช้รูปทั้งสิ้น แทนพระนามแผ่นดินตามลำดับเทอญ อย่าพักเขียนเป็นอักษรเลย เหมือนอย่างพระราชหัตถเลขาซึ่งโปรดเกล้าฯ

โปรดกระหม่อมพระราชทานไว้เป็นตัวอย่างดังนี้...” (ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และนิยดา ทาสุนธ์, 2525: 29)

รูปแบบการบันทึกส่วนใหญ่ในสมุดไทยเลขที่ 59 ระบุพระนามเต็มของพระเจ้าแผ่นดิน 4 พระองค์ ยกเว้นเนื้อหาที่ว่าด้วยการบูรณปฏิสังขรณ์วัดรัชฎาธิษฐาน ซึ่งอยู่ในส่วนท้ายของสมุดไทยหน้าต้น ปรากฏการใช้เครื่องหมายพระราชลัญจกรแทนพระนามพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีการเขียนพระนามไว้เหนือเครื่องหมายด้วยลายมือหวัด ดังนี้

(ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว)

(ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

องค์ประกอบเนื้อหา

เมื่อพิจารณาเฉพาะเนื้อหาที่ว่าด้วยการปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมมาลา วัดเขมาภิรตารามที่ปรากฏในสมุดไทยทั้ง 3 รายการนั้น สมุดไทยเลขที่ 59 มีเนื้อความสมบูรณ์มากที่สุด ประกอบด้วยเนื้อหา 3 ส่วน ได้แก่

1. ส่วนนำ เป็นส่วนที่ระบุการประกาศพระบรมราชโองการ ให้พระสงฆ์ มนุษย์ และเทพยดาที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทราบถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลในครั้งนี้
2. ส่วนเนื้อหา เป็นส่วนที่กล่าวถึงประวัติและรายละเอียดการบูรณปฏิสังขรณ์ตลอดจนการสร้างถาวรวัตถุในพระอารามทั้ง 4 แห่ง คือ วัดไชยพุกขมมาลา วัดเขมาภิรตาราม วัดราชสิทธิาราม และวัดรัชฎาธิษฐาน รวมทั้งรายละเอียดการพระราชกุศลฉลอง 4 พระอาราม
3. ส่วนท้าย เป็นส่วนที่กล่าวถึงการประกาศพระราชอุทิศในการบำเพ็ญพระราชกุศลบูรณปฏิสังขรณ์และฉลองพระอารามทั้ง 4 แห่ง

สำหรับสมุดไทยเลขที่ 368 มีเนื้อหาเพียง 2 ส่วน คือส่วนนำ และส่วนเนื้อหา โดยในส่วนเนื้อหานักกล่าวเพียงประวัติและการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลาและวัดเขมาภิรตาราม ส่วนสมุดไทยเลขที่ 462 ปรากฏเฉพาะส่วนเนื้อหาการบูรณปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตาราม ที่ว่าด้วยประวัติของตำหนักสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์เท่านั้นสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

เนื้อหา	เลขที่ 59	เลขที่ 368	เลขที่ 462
1. ส่วนนำ	✓	✓	-
2. ส่วนเนื้อหา			
2.1 ประวัติวัดไชยพุกขมาลา	✓	✓	-
2.2 ประวัติวัดเขมาภิรตาราม	✓	✓	-
2.3 การบูรณปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลา	✓	✓	-
2.4 การบูรณปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตาราม	✓	✓	✓
2.5 การสร้างเจดีย์วัดราชสิทธิาราม	✓	-	-
2.6 การซ่อมแซมพระวิหารวัดรัชฎาธิษฐาน	✓	-	-
2.7 การพระราชกุศลฉลอง 4 พระอาราม	✓	-	-
3. ส่วนท้าย: ประกาศพระราชอุทิศ	✓	-	-

จากตารางข้างต้น สมุดไทยเลขที่ 59 มีองค์ประกอบของเนื้อหาครบกว่าทุกฉบับ และสมุดไทยเลขที่ 368 และ 462 มีเนื้อหาไม่ครบถ้วน แสดงให้เห็นว่าสมุดไทยทั้ง 2 เล่มเป็นสมุดต้นร่างในการจัดทำประกาศพระราชนิพนธ์ในครั้งนี้ สอดคล้องกับรูปแบบลายมือหวัดที่ใช้ในการบันทึกในลักษณะต้นร่าง ต่างจากสมุดไทยเลขที่ 59 ที่ใช้ลายมือแบบบรรจงที่เขียนโดยอาลักษณ์

หากพิจารณาเฉพาะข้อมูลส่วนเนื้อหาการบูรณปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตารามที่ปรากฏในสมุดไทยเลขที่ 368 และ 462 พบว่ามีความแตกต่าง 2 แห่ง คือข้อความขึ้นต้น และข้อความสิ้นสุดเนื้อหา ดังนี้

1) ข้อความข้างต้น สมุดไทยเลขที่ 462 มีข้อความเริ่มต้นที่ไม่ปรากฏในสมุดไทยเล่มอื่น สันนิษฐานว่าเป็นข้อความที่ถูกตัดออกเมื่อมีการเรียบเรียงประกาศฉบับเต็มดังนี้

การทั้งปวงบัดนี้ก็สำเร็จบริบูรณ์แล้วโดยมากยังค้างอยู่บ้าง แต่การรักษารทองข้างด้านหลังพระอุโบสถเพราะรักยังไม่แห้งไม่ทันในเวลานี้ แลการปูนในพระเจดีย์ก็ยังไม่แห้งอยู่ เพราะเป็นการใหญ่ จะต้องตรวจตราให้เรียบร้อยถนัดเร็ว ๆ ใด ๆ ไม่ได้ ต้องคอยพินิจพิเคราะห์ทำไปช้า ๆ ก็การใด เป็นการสำเร็จด้วยทรงพระวิภาคพระราชทรัพย์นับหลายร้อยชั่ง ให้สร้างในวัดไชยพฤกษมาลาวัดเขมาภิรตารามในครั้งนี้ การทั้งปวงนั้นบัดนี้ทรงพระราชอุทิศมอบถวายแด่พระพุทธศาสนา คือสิ่งใดเป็นองค์พระเจดีย์แลพระพุทธปฏิมาแลเครื่องสักการบูชา ก็ทรงพระราชอุทิศ (สารตราเรื่องให้หม่อมต๋มคุมหม่อมหว่าง, เลขที่ 462)

หลังจากข้อความข้างต้น เนื้อหาในสมุดไทยเลขที่ 462 จึงกล่าวถึงการสร้างพระเจดีย์ ณ วัดเขมาภิรตาราม มีเนื้อความเหมือนกับสมุดไทยฉบับอื่น ๆ ความว่า “...ตั้งอยู่ใน 4 มุมพระมหาเจดีย์ด้วย แล้วทรงสร้างพระพิหารน้อยสองหลังที่มุมกำแพงด้านข้างหน้าพระอุโบสถเป็นที่ไว้พระพุทธรูป...”

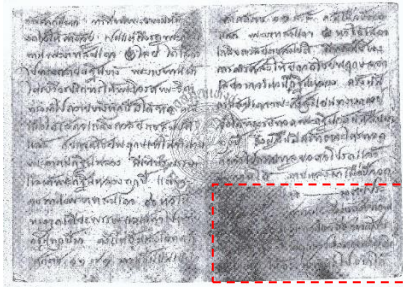
2) ข้อความสิ้นสุดเนื้อหา สมุดไทยเลขที่ 368 สิ้นสุดเนื้อหาที่กล่าวถึงการรื้อตำหนักของสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ไปถวายวัดโมลีโลกยาราม แต่สมุดไทยเลขที่ 462 กล่าวไปจนถึงการรื้อตำหนักจากวัดโมลีโลกยารามมาปลูกที่วัดเขมาภิรตาราม ดังตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

เลขที่ 368	เลขที่ 462
“...ครั้นพระราชทานตำหนักตึกหมู่ใหญ่แล้ว พระตำหนักเดิมนั้นจึงทรงขอรื้อไปปลูกถวายพระพุทธรโฆษาจารย์ ณ วัดโมลีโลกย์...”	“...ครั้นพระราชทานตำหนักตึกหมู่ใหญ่แล้ว พระตำหนักเดิมนั้นจึงถูกรื้อไปปลูกถวายพระพุทธรโฆษาจารย์ ณ วัดโมลีโลกย์ ก็เป็นที่อยู่พระราชราชาคณะในพระอารามนั้นสืบมาจนถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ ก็เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์ วัดเขมาภิรตารามครั้งนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระตำหนักเดิมของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ ควรจะ

เลขที่ 368	เลขที่ 462
(เรื่องซ่อมแซมวัดไชยพฤกษมาลา และวัดเขมาภิรตาราม, เลขที่ 368)	ไปเป็นกุฏิที่อยู่ของพระราชกณะกฤพระครูในวัดเขมาภิรตาราม เป็นพระอารามของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ แต่เดิมมาจึงได้มีพระบรมราชโองการให้พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นแม่กองไปสร้างกุฏิตึกมุลองใช้ถวายแทนสมควรราคา ขอรื้อพระตำหนักเดิมของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์นั้น ไปปลูกในวัดเขมาภิรตารามตามพระราชประสงค์...” (สารตราเรื่องให้หม่อมตัมหม่อมหว่าง, เลขที่ 462)

สันนิษฐานว่าแต่เดิมนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เฉพาะเนื้อหาในสมุดไทยเลขที่ 368 ตั้งแต่ข้อความส่วนนำไปจนถึงส่วนเนื้อหาที่ว่าด้วยการรื้อตำหนักสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ไปถวายวัดโมลีโลกยารามในสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อมาในสมุดไทยเลขที่ 462 จึงทรงอธิบายเพิ่มเติมไว้ โดยระบุถึงการรื้อตำหนักจากวัดโมลีโลกยารามมาไว้ถวายในวัดเขมาภิรตาราม จากนั้นอาลักษณ์จึงนำข้อมูลจากสมุดไทยเลขที่ 368 และ 462 ไปเรียบเรียงและคัดลอกใหม่ โดยมีการเพิ่มเติมรายละเอียดของวัดราชสิทธิาราม วัดรัชฎาธิษฐาน ไปจนถึงประกาศพระราชอุทิศในตอนท้าย ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือองค์ประกอบของเนื้อหาในสมุดไทยเลขที่ 368 ยังตรงกับประกาศฉบับที่พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ทุกประการ เห็นได้จากการสิ้นสุดเนื้อหาที่กล่าวถึงการรื้อพระตำหนักสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ไปถวายพระพุทโธโฆษจารย์วัดโมลีโลกยาราม และในหนังสือประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 มีการละเว้นข้อความไปส่วนหนึ่งโดยใช้เครื่องหมาย ฯลฯ ในความว่า “...ถึงผู้อื่นมีศรัทธาจะใคร่ทอดก็ต่องไปกราบทูลขอ ต่อโปรดแล้วจึงทอดได้ หลังภายหลังมาบิวก ฯลฯ ถ้ามิกำลังพอจะทำนุบำรุงได้ ก็ให้ทำนุบำรุงให้เป็นวัดอยู่...” เมื่อตรวจสอบจากสมุดไทยเลขที่ 368 พบว่าข้อความในส่วนนี้ค่อนข้างเลื่อนไม่สามารถอ่านได้ชัดเจน แสดงให้เห็นว่าประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพฤกษมาลา วัดเขมาภิรตารามฉบับที่พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 นั้นใช้สมุดไทยเลขที่ 368 เป็นฉบับหลักนั่นเอง

ภาพที่ 10 ข้อความที่เลื่อน ในสมุดไทยเลขที่ 368 (ส่วนที่ล้อมกรอบ)

วิเคราะห์เนื้อหา

ประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีข้อมูลประวัติและการบูรณปฏิสังขรณ์พระอาราม และรายละเอียดงานฉลองพระอารามไว้อย่างครบถ้วน ในขณะเดียวกันเนื้อหาในส่วนท้ายยังสะท้อนให้เห็นถึงพระราชานิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเรียบเรียงประกาศพระราชอุทิศที่ต่างจากพระเจ้าแผ่นดินในสมัยก่อนหน้า ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ประวัติและการบูรณปฏิสังขรณ์พระอาราม ประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม เป็นเอกสารที่กล่าวถึงประวัติและรายละเอียดการบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามทั้ง 4 แห่ง คือวัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม วัดราชสิทธิาราม และวัดศรีฐาภิษฐาน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 วัดไชยพุกขมาลา ในประกาศพระราชนิพนธ์ระบุว่า วัดไชยพุกขมาลา ตั้งอยู่ที่ปากคลองบางขวาง (ต่อมาพระราชทานชื่อว่าคลองมหาสวัสดิ์) แขวงเมือ่งนนทบุรี เป็นวัดที่สร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการรื้ออธิฐไปสร้างกำแพงกรุงธนบุรี ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไปปฏิสังขรณ์พระอาราม โดยทรงพระราชอุทิศทรัพย์สมบัติในกรมเป็นค่าวัสดุต่าง ๆ คือ ไม้ อิฐและปูน ในการ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชสมบัติ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเป็นแม่กองปฏิสังขรณ์วัดไชยพฤกษามาลาโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่ดินถวายเพิ่มเติม และขุดคูรอบวัด พร้อมกับสร้างอุโบสถและพระวิหารที่ค้างมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยให้แล้วเสร็จ รวมทั้งสร้างศาลาการเปรียญและพระเจดีย์ ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างพระวิหารและพระอุโบสถ

1.2 วัดเขมาภิรตาราม วัดเขมาภิรตารามเป็นวัดที่ตั้งอยู่ตำบลลาดแก้ว เมืองนนทบุรี ในประกาศพระราชนิพนธ์กล่าวว่าเป็นพระอารามกฐินหลวงฝ่ายพระบวรราชวัง และกล่าวถึงตำนานของวัดเขมาภิรตาราม ซึ่งมีผู้กราบทูลสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีว่า “วัดเขมาเป็นวัดใหญ่แต่ครั้งแผ่นดินพระเจ้าอยู่ทอฆมาทรุดโทรมยับเยินมาก มีคำผู้เฒ่าผู้แก่กล่าวสืบมา ว่าวัดนี้เป็นวัดของพระเจ้าอยู่ทอฆ ผู้มีบรรดาศักดิ์น้อยจะสร้างให้สำเร็จไม่ได้ ต่อผู้มีบรรดาศักดิ์มากบุญญาธิการยิ่งใหญ่จึงจะสร้างให้สำเร็จได้” ตำนานที่ระบุถึงในประกาศแสดงให้เห็นถึงความนิยมแพร่หลายเกี่ยวกับตำนานพระเจ้าอยู่ทอฆในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2556: 182) มีพระบรมราชธิบายไว้ว่าวัดเขมาภิรตารามในตำนานท้องถิ่นภาคกลางมีที่มาจากขบวนสินค้าของพระเจ้าอยู่ทอฆขึ้นเกวียนมาพักที่วัดแห่งนี้ จึงเรียกว่าวัด “เขินมา” และบริเวณทิศใต้ของวัดเขมาภิรตารามคือทุ่งบางเขน ยังปรากฏตำนานพระเจ้าอยู่ทอฆกล่าวไว้ว่าเมื่อครั้งพระเจ้าอยู่ทอฆหนีโรคห่า ได้นำทองขนใส่เรือมาตามคลอง แต่ขณะนั้นน้ำแห้งจึงต้องเข็นเรือ บริเวณนี้จึงเรียกว่าคลองเข็น หรือต่อมาคือบางเขน แล้วนำไปขอนไว้ในที่แห่งหนึ่งเรียกว่าบางซ่อน ใกล้กันนี้เป็นบริเวณชุมชนที่ชาวบ้านมีความซื่อสัตย์ เมื่อมีคนถามถึงที่ซ่อนทองของพระเจ้าอยู่ทอฆ ชาวบ้านจึงบอกตามความจริง จึงเรียกชุมชนนี้ว่าบางซื่อ (ปราณี กล่าวสัม 2550: 19) ตำนานดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นถึงการสร้างคำอธิบายของคนในอดีตเกี่ยวกับที่มาของวัด และเครือข่ายทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจระหว่างชุมชนต่าง ๆ ในภาคกลางผ่านเรื่องราวของพระเจ้าอยู่ทอฆนั่นเอง สาเหตุสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำมาแถลงไว้ในประกาศนั้น สันนิษฐานว่าเพื่อเป็นการเชื่อมโยงว่าสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีและพระองค์นั้นเป็นผู้สร้างวัดสำเร็จ เพราะเป็น “ผู้มีบรรดาศักดิ์มากบุญญาธิการยิ่งใหญ่” ตามที่ตำนานระบุไว้

ตามความในประกาศระบุว่า เมื่อสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี ทรงรับปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตารามในสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีรับสั่งให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปกราบทูลกรมพระราชวังบวร (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์) เพื่อขอพระราชทานมาเป็นวัดสำหรับถวายผ้าพระกฐินในกรมพระราชวังบวรจึงให้หลวงสุทรรัตนหักบัญชีแล้วยกถวายเป็นพระอารามของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี จากนั้นจึงปฏิสังขรณ์ขยายพระอุโบสถ ถมฐานพระประธานให้สูงขึ้น แล้วก่อพระพุทธรูปองค์ใหม่รอบทับพระประธานองค์เดิม พร้อมทั้งก่อกำแพงแก้วพระอุโบสถ และก่อพระอักษยเจดีย์ทั้ง 4 ทิศ รวมทั้งสร้างศาลาการเปรียญ เมื่อแล้วเสร็จมีงานฉลองเมื่อ จ.ศ. 1190 ตรงกับ พ.ศ. 2371 ครั้นสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีสิ้นพระชนม์ อาคารต่าง ๆ ในวัดมีสภาพชำรุดทรุดโทรมลง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นยังมีได้เสวยราชสมบัติ ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะบูรณปฏิสังขรณ์ “แต่กำลังครั้งนั้นยังน้อยก็ต้องร้งรอมจนสิ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติจึงทรงปฏิสังขรณ์ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นมนตรีรักษาและพระราชภักดีศรีรัตนสมบัติเป็นแม่กองจัดซื้อที่สวนถวายเพิ่มเติมแล้วขุดคูรอบวัด พร้อมกับปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ ทรงสร้างรูปพระอิสิติมहाสาวก และพระเจดีย์ใหญ่หลังพระอุโบสถ ซึ่งโปรดให้เลื่อนพระเจดีย์ 4 องค์ที่สมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีทรงสร้างไว้ไปเป็นเจดีย์บริวารของพระเจดีย์ใหญ่²

รายละเอียดการปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตารามในประกาศยังกล่าวถึงประวัติของตำหนักเดิมของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี ซึ่งรื้อจากวัดโมลีโลกยารามมาปลูกถวายไว้ในวัดเขมาภิรตาราม ดังนี้

แลกุฎีใหญ่สามหลัง เป็นที่อยู่พระราชอาคันตุกะ ๗ พระครูซึ่งเป็นอธิบดีในพระอารามนั้น เป็นพระตำหนักเดิมของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี

---

² รายละเอียดการชะลอพระเจดีย์นี้ ปรากฏในหมายรับสั่งว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ชะลอพระเจดีย์เมื่อวันที่พฤหัสบดี ขึ้น 10 ค่ำ เดือน 11 ตรงกับวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2402. (สมชาย พุ่มสะอาด 2533: 35)

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ช่างสร้างขึ้น พระราชทานในพระบรมมหาราชวังนี้แต่ครั้งแผ่นดินนั้น ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีสิ้นพระชนม์แล้ว พระตำหนักตึกหมู่ใหญ่ว่างอยู่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงยกพระราชทานกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เพราะที่นั่นเคยเป็นที่พระตำหนักแดงของกรมสมเด็จพระศรีสุริยารักษ์ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เคยเสด็จอยู่แต่ก่อนมาช้านาน ครั้นพระราชทานตำหนักตึกหมู่ใหญ่แล้ว พระตำหนักเดิม นั้น จึงทรงขอรื้อไปปลูกถวายพระพุทโธษาจารย์ ณ วัดโมลีโลกยกี้เป็นที่อยู่พระราชาคณะในพระอารามนั้นสืบมาจนถึงรัชกาลปัจจุบันนี้

ก็เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตารามครั้งนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระตำหนักเดิมของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ควรจะไปเป็นกุฎีที่อยู่ของพระราชาคณะ ฤพระครูในวัดเขมาภิรตาราม เป็นพระอารามของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีแต่เดิมมา จึงได้มีพระบรมราชโองการให้พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นแม่กองไปสร้างกุฎีตึกหมู่ลงไข้วายแทนสมควรราคาแลประมาณเปลี่ยน ขอรื้อพระตำหนักเดิมของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีนั้น ไปปลูกในวัดเขมาภิรตารามตามพระราชประสงค์

(ประกาศฉลองวัดไชยฤกษ์มาลาและวัดเขมาภิรตาราม, เลขที่ 59)

ตำหนักเดิมในประกาศนี้ เป็นตำหนักที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสร้างพระราชทานเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ตั้งอยู่หลังหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ใเอียงกับพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานไปทางทิศตะวันตก มีชื่อเรียกว่า “ตำหนักแดง” ถือเป็นตำหนักแดงหลังที่ 2 ส่วนตำหนักแดงหลังที่ 1 นั้นตั้งอยู่ด้านหลังพระที่นั่งพิมานรัตยา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างพระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระศรีสุริยารักษ์ ซึ่งตำหนักแดงหลังที่ 1 นี้มีชื่อเรียกกันว่า “พระตำหนักตึก” (ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2563: 44-47) ดังที่ปรากฏในประกาศข้างต้นว่าพระตำหนักตึก “เคยเป็นที่พระตำหนักแดงของกรมสมเด็จพระศรีสุริยารักษ์” ซึ่งเป็นสมเด็จพระพันางในรัชกาลที่ 1 ต่อมาจึงเป็นที่ประทับของสมเด็จพระอมริน-

ทรามาตย์ พระบรมราชาธิราชในรัชกาลที่ 1 เมื่อสมเด็จพระอมรินทราบมาตย์สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานพระตำหนักถึกถวายแด่สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบมาตย์ พระตำหนักหลังเดิมหรือตำหนักแดงหลังที่ 2 นั้นจึงทรงขอรื้อไปปลูกถวายพระพุทโธษาจารย์ ณ วัดโมลีโลก³ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเสวยราชย์ จึงมีพระราชดำริให้รื้อตำหนักแดงที่วัดโมลีโลกมาไว้ที่วัดเขมาภิรตาราม เนื่องจากเป็นวัดที่สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบมาตย์ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้านั่งยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นแม่กองรื้อกุฎีมาปลูกไว้ในวัดเขมาภิรตาราม ส่วนที่วัดโมลีโลกให้สร้างกุฎีใหม่ขึ้นแทน

จะเห็นได้ว่าการปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตารามนี้ เป็นการปฏิสังขรณ์ใหญ่ครั้งหนึ่ง และเป็นพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระราชหฤทัยจะทำนุบำรุงไว้ตั้งแต่ก่อนขึ้นครองราชสมบัติ ใน “ประกาศแม่พระราชกุศลในการฉลองวัดหงส์รัตนาราม” ระบุถึงที่มาของการปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตารามไว้ว่า เมื่อครั้งบูรณะวัดหงส์รัตนารามในสมัยรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบมาตย์ทรงรับทำพระอุโบสถแล้วทรงเกณฑ์ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรื้อโรงธรรมหน้าพระอุโบสถและไปสร้างใหม่ และทรงเกณฑ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้รื้อพระอุโบสถเดิมมาปลูกแปลงเป็นพระวิหาร ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่เห็นด้วย จึงไม่รับทำ แต่ทรงปฏิญาณไว้ว่าจะรับปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตารามแทน ความว่า

³ สันนิษฐานว่าส่วนที่รื้อถึกวัดนั้น เป็นเฉพาะส่วนที่ประทับของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบมาตย์ แต่ส่วนที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี หรือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น รัชกาลที่ 3 น่าจะให้รื้อไปปลูกพระราชทานไว้ที่พระราชวังเดิม (ปัจจุบันรื้อมาปลูกไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) ส่วนตำหนักแดงหลังที่ 1 หรือพระตำหนักถึกนั้น ยังใช้เป็นที่ประทับของเจ้านายฝ่ายในต่อจากสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบมาตย์ ได้แก่ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ และสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 รื้อพระตำหนักถึกออก เพื่อสร้างตำหนักใหม่พระราชทานเป็นที่ประทับของสมเด็จพระยาสุรรัตนราชประยูร พระตำหนักถึกหลังเก่าจึงถูกรื้อไปสร้างเป็นศาลาการเปรียญถวายวัดรัชฎาธิษฐาน . (ดูเพิ่มเติมใน ม.ร.ว.เน่งน้อย คัคคีศรี 2563: 39-49)

หน้าที่ซึ่งทรงเกณฑ์มาให้ช่วยทำพระวิหารนั้นเป็นของเล็กเหมือนเรือน้อย ห้อยท้ายเรือใหญ่อยู่ นานไปใครไม่รู้เรื่องความพระราชพงศาวดารเป็นการที่แท้ ก็ จะเข้าใจแปรปรวนว่าไปอย่างอื่น เป็นที่เสียพระเกียรติยศไป ไหน ๆ เกิดมา เป็นชาย ชีวิตยังไม่ทำลายไม่ควรจะประมาทเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงได้รับสั่งเสีย ไม่รับทำด้วย ไม่ได้ให้เข้าในกรมไปช่วย ไม่ยอมให้ไว้พระนามในพระอารามวัดแห่งนี้ เลย แลทรงปฏิญาณรับไว้ว่า วัดเขมาภิรตาราม ซึ่งกรมพระศรีสุรินทรามาตย์ทรง สร้างขึ้นไว้แล้วชำรุดทรุดโทรมไปนั้น จะทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นเป็นการฉลองพระเดช พระคุณ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2548: 518)

1.3 วัดราชสิทธิาราม ตั้งอยู่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ฝั่งเหนือ สร้างขึ้นในสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เพื่อถวายแด่พระญาณสังวร (สุก) บริเวณพระอารามที่ทรงสถาปนาใหม่น้อยู่ใกล้วัดพลับ จิงโปรดเกล้าฯ ให้รวมวัดพลับเดิม เข้าในวัดที่สร้างใหม่ และยังคงเรียกตามนามเดิมว่า “วัดพลับ” จนกระทั่งสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบูรณปฏิสังขรณ์แล้วพระราชทานชื่อใหม่ว่า “วัดราชสิทธิาราม” (กรมศิลปากร, 2509: 1-8) ในประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพฤกษ มาลา วัดเขมาภิรตาราม กล่าวถึงประวัติวัดนี้ไว้ว่า เมื่อก่อนที่พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระผนวชนั้น ได้ให้เข้าในกรมไปขุดรากปรับพื้นที่เตรียมสร้าง พระเจดีย์ที่ลานหน้าพระอุโบสถ ครั้นเมื่อเสด็จออกผนวชแล้ว จึงถวายทรัพย์สินต่าง ๆ แด่สมเด็จพระศรีสุรินทรามาตย์เพื่อให้ทรงช่วยดำเนินการต่อจนแล้วเสร็จ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระอุโบสถและพระวิหารใหม่ จึงมี พระราชดำริว่าเจดีย์ที่รัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาไว้ที่ลานด้านหน้าอุโบสถข้างทิศใต้นั้นเป็น การสมควร แต่ทางทิศเหนือยังว่างอยู่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเจดีย์อีกองค์ไว้คู่กัน ดังนี้

ภายหลังพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (เลือน) ทรงสถาปนา พระอุโบสถพระวิหารแลกุฏิวัดราชสิทธิารามขึ้นใหม่ ทอดพระเนตรเห็นพระเจดีย์ จึงดำรัสถาม ได้ทราบความเป็นของในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาไว้ จึงมีพระราชโองการดำรัสว่า พระเจดีย์นี้ทรงสถาปนาไว้ในที่

ลานด้านหน้าพระอุโบสถข้างใต้ก็สมควรที่อยู่แล้วแต่ไม่มีคู่ (เลื่อน) เป็นของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ นั้น ตั้งอยู่ข้างด้านใต้สมควรอยู่แล้ว ก็ที่ข้างเหนือย้งว่างอยู่ควรจะทรงสถาปนา จะสร้างลงไปอีกหมู่หนึ่ง ทรงสถาปนาสร้างลงอีกหมู่หนึ่งในด้านข้างเหนือเหมือนกัน และมีพระบรมราชโองการ คำรัสว่า พระเจดีย์สองพระองค์จะได้เป็นเกียรติยศว่าเป็นของที่ของน้องกันสร้างไว้ ปรากฏไปในภายหน้าสิ้นกาลนาน

(ประกาศฉลองวัดไชยพุกขมาลาและวัดเขมาภิรตาราม, เลขที่ 59)

ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติ มีพระราชดำริว่าพระเจดีย์ทั้ง 2 องค์นั้น “ยังย่อมนอยู่” จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรทิศกาลเป็นแม่กอง ปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ แล้วขนานนามถวายพระเจดีย์ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าทรงสร้างไว้ว่า “พระสิริราชนะเจดีย์” ส่วนพระเจดีย์ของพระองค์นั้นขนานนามว่า “พระสิริจุมภฏะเจดีย์”

ประกาศฉบับนี้ว่าเป็นหลักฐานสำคัญที่ระบุประวัติของพระเจดีย์คู่หน้าพระอุโบสถวัดราชสิทธิารามโดยละเอียด ซึ่งข้อมูลประวัติวัดราชสิทธิแต่เดิมนั้น มักจะเข้าใจว่ารัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาขึ้นก่อน ต่อมารัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาอีกองค์ไว้คู่กัน (ดูใน กรมศิลปากร, 2509: 7-8; สุธี เวสารัชชิตติ, 2556: 154)⁴ แต่ข้อมูลจากประกาศฉบับนี้มีรายละเอียดอย่างชัดเจนว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงสถาปนาพระเจดีย์ที่ลานหน้าพระอุโบสถมาก่อนการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3

⁴ การศึกษาประวัติของพระเจดีย์คู่หน้าพระอุโบสถวัดราชสิทธิารามที่ผ่านมา นั้น นิยมใช้ข้อมูลอ้างอิงจากประกาศรัชกาลที่ 4 เรื่อง “ประกาศงานพระเมรุเจ้าฟ้าจันทรมณฑลงานฉลองวัด” ซึ่งให้รายละเอียดไว้โดยสังเขปว่า “พระสถูปเจดีย์ทั้งคู่ มีพระอัครมัยเจดีย์ 4 ทิศเป็นบริวาร ที่หน้าพระอุโบสถ วัดราชสิทธิาราม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ พระบรมเชษฐาธิราช ทรงสถาปนาไว้ใน หมู่ข้างใต้แต่ก่อน ครั้งนี้มีพระราชศรัทธาทรงพระอุตสาหะปฏิสังขรณ์ให้วันนถาวรดีขึ้นกว่าเก่า แล้วพระราชทานขนานพระนามพระสถูปเจดีย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ว่าพระสิริราชนะเจดีย์และพระราชทานขนานพระนามพระสถูปเจดีย์ของทรงสถาปนาการ สร้างไว้ด้วยพระองค์ว่า พระสิริจุมภฏะเจดีย์” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2548: 350) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดความเข้าใจและตีความว่ารัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาพระเจดีย์ไว้ก่อนรัชกาลที่ 4.

1.4 **วัดรัชฎาธิษฐาน** ในประกาศระบุว่า วัดรัชฎาธิษฐานตั้งอยู่ในคลองบางพรหม เดิมชื่อว่าวัดเงิน สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีทรงปฏิสังขรณ์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่อีกครั้ง ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานพระกฐิน ทอดพระเนตรเห็นพระวิหารชำรุดทรุดโทรม จึงมีพระราชดำริปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่เพื่อ “เป็นกาลฉลองพระเดชพระคุณในกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ซึ่งได้ทรงสถาปนาไว้แต่เดิมนั้น” โดยมีพระบรมราชโองการให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา และพระยาศรีพิพัฒน์เป็นแม่กองซ่อมแซมพระวิหาร และพระพุทธรูปประธาน พร้อมทั้งทรงปิดทองจากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะได้ว่าการบูรณปฏิสังขรณ์ทั้ง 4 พระอาราม ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนขึ้นครองราชสมบัติ และมีความเกี่ยวข้องกับพระบรมราชบุพการีของพระองค์ทั้งสิ้น

2. **งานฉลองพระอาราม** ประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยฤทธิสมาลา วัดเขมาภิรตาราม นอกจากจะกล่าวถึงประวัติและการบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามทั้ง 4 แห่งแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงพระราชนิพนธ์ถึงรายละเอียดการฉลองวัดในเนื้อหาส่วนต่อมา โดยทรงระบุว่าทรงฉลองพระอารามทั้ง 4 แห่งร่วมกับการฉลองพระไตรปิฎกที่ทรงสร้าง และเพื่อเป็นการฉลองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมราชบุพการี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพิธีฉลองรวมเป็นคราวเดียวกัน โดยให้สร้างกุหา ณ ท้องสนามหลวง เชิญพระบรมอัฐิและพระอัฐิประดิษฐานในพระมณฑปบนกุหา เชิญพระสงฆ์มารับไทยทานและสดับปกรณ์พระบรมอัฐิและพระอัฐิ เมื่อตรวจสอบกับพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 พบว่า การจัดงานฉลองสมโภชพระบรมอัฐิและพระอัฐิ ณ ท้องสนามหลวงนี้ จัดขึ้นเพียงครั้งเดียวเมื่อปีกุนเบญจศก จ.ศ. 1225 พ.ศ. 2406 (นับอย่างปัจจุบันตรงกับ พ.ศ. 2407) และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ยังกล่าวไว้ว่างานฉลองนี้มีมูลเหตุจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่าหากครองราชสมบัติครบ 10 ปี ใน พ.ศ. 2403 จะจัดการมหรสพสมโภชฉลองพระเดชพระคุณพระบรมอัฐิ แต่การล่วงเลยมา 3 ปี จึง

โปรดให้รื้อพระเมรุกรมหมื่นวิศนุณารณนิภาธร (พระราชทานเพลิง ณ ท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2406) แล้วให้นำไม้ที่เหลืออยู่ไปสร้างกุหา “พระบรมบรรพต” สำหรับสมโภชพระบรมอัฐิและพระอัฐิ ณ ท้องสนามหลวง (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2547: 248)

อย่างไรก็ดีพระราชพงศาวดารไม่ได้ระบุถึงการฉลอง 4 พระอารามไว้แต่อย่างใด แต่ในประกาศงานพระเมรุเจ้าฟ้าจันทรมณฑลแลงานฉลองวัด ระบุไว้ชัดเจนว่างานสมโภชดังกล่าวจัดร่วมกับงานฉลองพระอารามทั้ง 4 แห่ง พร้อมทั้งกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชปราบดาภิเษกเมื่อพระชนมายุ 46 พรรษา ครองราชย์สมบัติมาได้ 13 ปี ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมราชาชนก ณ ท้องสนามหลวง และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เมื่อครั้งเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติก็มีพระชนมายุ 46 พรรษา และใน พ.ศ. 2406 ทรงครองราชสมบัติมาได้ 13 ปีเช่นกัน จึงให้จัดงานฉลองสมโภชพระบรมอัฐิ ร่วมกับงานฉลองพระอารามทั้ง 4 แห่ง (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2548: 351)

สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดงานสมโภช ณ ท้องสนามหลวง คือการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจันทรมณฑล เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2406 จึงทรงจัดพระราชพิธีฉลองสมโภชขึ้นก่อน จากนั้นให้ใช้พระบรมบรรพตที่ท้องสนามหลวงเป็นสถานที่ในการจัดงานพระเมรุ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2547: 248) และในประกาศงานพระเมรุเจ้าฟ้าจันทรมณฑล ยังระบุไว้ว่าโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานพระราชพิธีทั้งหมดในคราวเดียวเพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายและไม่ต้องเกณฑ์แรงงานหลายครั้ง (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2548: 351) สอดคล้องกับความในประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตารามที่ว่า “แต่ทรงพระราชดำริว่า ครั้นจะไปทำที่พระอารามทั้ง 2 ฤๅสถานที่ทั้ง 4 การก็จะแยกย้ายเป็นสองครั้งสี่คราวไป มีพระราชประสงค์จะให้สมฤๅธิในครั้งหนึ่งคราวเดียว”

พระราชพิธีในครั้งนั้นจัดขึ้นเมื่อเดือน 3 ปีกุนเบญจศก จ.ศ. 1225 ตรงกับเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2406 (นับแบบปัจจุบันคือ พ.ศ. 2407) นับว่าเป็นงานใหญ่ในพระนคร

คราวหนึ่ง เนื่องจากการจัดพิธีรวมกันถึง 4 วาระ โดยใช้สถานที่เดียวกันคือพระบรม
บรรพตกลางท้องสนามหลวง ได้แก่ 1) การบำเพ็ญพระราชกุศลสมโภชพระบรมอัฐิและ
พระอัฐิ เนื่องในวาระที่ทรงฉลองครองราชสมบัติครบ 10 ปี เมื่อ พ.ศ. 2403 2) การ
บำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระอาราม 4 แห่ง 3) ฉลองพระไตรปิฎกที่ทรงสร้างขึ้นใหม่
และ 4) งานพระเมรุสมเด็จฯ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล แม้ว่าประกาศประกาศปฏิสังขรณ์
วัดไชยพฤกษมาลา วัดเขมาภิรตาราม จะมีได้ระบุปีที่ประกาศไว้ แต่จากข้อมูลที่
เปรียบเทียบจากเอกสารอื่นที่กล่าวมานี้ จึงสามารถกำหนดอายุได้ว่าเป็นประกาศที่จัดทำ
ขึ้นใน จ.ศ. 1225 ตรงกับ พ.ศ. 2406 (นับอย่างปัจจุบัน พ.ศ. 2407)

3. ประกาศพระราชอุทิศ เป็นเนื้อหาส่วนสุดท้ายในประกาศปฏิสังขรณ์วัด
ไชยพฤกษมาลา วัดเขมาภิรตาราม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศ
พระราชอุทิศอันเกิดจากการบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามทั้ง 4 แห่ง อุทิศถวายพระเจ้า
แผ่นดินทั้ง 3 รัชกาล และพระราชบุพการีซึ่งเกี่ยวข้องกับการสถาปนาพระอารามทั้ง 4
แห่ง และขอให้ทุกคนจงอนุโมทนากับพระราชกุศลครั้งนี้ จากนั้นจึงเป็นคำอธิษฐาน
ขอพรจากเทพยดา เพื่อคุ้มครองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าราชการ
ฝ่ายหน้าฝ่ายใน สมณพราหมณ์ และราษฎรในพระราชอาณาจักร ดังนี้

อนึ่งแต่เทพยดา ซึ่งได้อภิบาลรักษานพปฎลมหาเศวตฉัตร แลบรมราช
อาสน์รัตนราชบัลลังก์ ณ พระที่นั่งต่าง ๆ ในพระราชวัง แลพระเลื้อเมืองทรงเมือง
หลักเมือง พระกาฬไชยศรีอีกพระสยามเทวาธิราช ซึ่งมีอำนาจได้บริรักษ์
กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา แลเทพยดาซึ่งรักษาปฏิมากร
เจดีย์อุโบสถอาคารสถานที่ต่าง ๆ ในที่ใกล้ที่ไกล แลสถิตอาศัยในภูมิสถานพฤกษ
บรรพตาลัยท้องนภาภาค แลสรรพสัตว์ทั้งปวงจะประมาณมิได้ จึงได้ชั้นขมยินได้รับ
ส่วนพระราชกุศลอนุโมทนา แล้วจงพร้อมกันตั้งไมตรีจิตถวายขัยแลพระพร ให้
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาพรด้วยสุขศิริสวัสดิปราศจากโรค
วิบัติอุบัติวันตราย แลเจริญ พระชนมายุพรรณสุพละปฏิกานทุกประการ แลขอ
อำนาจฤทธาณาเทพยเจ้าทุกสถาน ซึ่งได้กำหนดสมญาออกนามมาแล้วนั้น จง
อภิบาลบริรักษ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงสำราญพระราช
หฤทัยดำรงอยู่ในศิริราชสมบัติสืบกาลนาน สมบูรณ์ด้วยพระราชวรฤทธิเดชานุภาพ

แม่ไพศาล พร้อมด้วยสรรพรัตนทั้งสวัญอมวัญญา มาเพิ่มพูนประดับพระบารมี แลจงตั้งไมตรีจิตตอภิลักษณ์รักษาพระบรมราชวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน อีกสมณพราหมณ์ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั่วทั้งสกล ราชอาณาจักร ให้ปราศจากสรรพโรคาที่อุปัชฌาย์เหตุภัยอันตรายต่าง ๆ ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณสืบไป ณ กาลเบื้องหน้า

อนึ่งขอให้พระราชอาณาจักรแห่งพระบรมราชวงศ์นี้ดำรงมั่นยั่งยืนไปสิ้นกาลนาน อย่าได้มีความเสื่อมทรามเสียที่แก่ข้าสีกศัตร์ทุกทิศทุกทางเลย แลอำนาจพระราชกุศลซึ่งกล่าวมาทั้งปวงนี้ ขอจงเป็นปัจจัยเป็นช่องโอกาส ให้ได้พ้นสังสารทุกข์ทั้งปวงเทอญ สิทธิรสตุ สิทธิรสตุ สิทธิรสตุ ๑-

(ประกาศฉลองวัดไชยพฤกษมาลาและวัดเขมาภิรตาราม, เลขที่ 59)

คำอธิษฐานท้ายประกาศข้างต้น มีความแตกต่างจากคำอธิษฐานท้ายประกาศการสร้างศาสนสถานในสมัยก่อนหน้า ซึ่งพระมหากษัตริย์มักจะแสดงพระราชประสงค์ปรารถนาพระโพธิญาณ หรือเป็นพระโพธิสัตว์ เช่น จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพนครั้งรัชกาลที่ 1 “ซึ่งทรงพระราชศรัทธาบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งนี้ ให้ประเทศไทยจะปรารถนาสมบัติบรมจักรจุลจักรท้าวพญาสามลราช แลสมบัติอินทร์พรหมหามีได้ ตั้งพระไทยหมายมั่น พระบรมโพธิญาณในอนาคตกาลจะรื้อสัตว์ให้พ้นจากสงสารทุกข์” (ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2555: 57) หรือ จารึกที่ฐานพระสมุทเจดีย์ สมัยรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2371 “ซึ่งทรงพระราชศรัทธาบำเพ็ญพระสมุทเจดีย์ถาวรพระราชนุเคราะห์ทั้งนี้ ให้จะมีพระราชประสงค์จักรพรรดิแลสมบัติเทพยดาอินทร์พรหมหามีได้ปลงพระไทยแต่จะให้สำเร็จแก่พระสรรพเพชญโพธิญาณจะรื้อชนสัตว์ให้พ้นจากสงสารทุกข์” (ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 6 ตอนที่ 1, 2517: 21) เป็นต้น

จะเห็นว่าในประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพฤกษมาลา วัดเขมาภิรตาราม ไม่มีการกล่าวถึงเรื่องโพธิญาณแต่อย่างใด นอกจากขอให้พ้นจากทุกข์ ในความว่า “ขอจงเป็นปัจจัยเป็นช่องโอกาส ให้ได้พ้นสังสารทุกข์ทั้งปวงเทอญ” สะท้อนให้เห็นพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงปฏิเสธเรื่องการกล่าวอ้างพระโพธิญาณ ดัง

จะเห็นได้จากประกาศการทรงปฏิสังขรณ์พระเจดีย์วัดชุมพลนิกายารามที่เกาะบางปะอิน ความตอนหนึ่งระบุว่า

ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลนี้ก็ดี อื่น ๆ อีกเป็นอันมากก็ดี จะได้ทรงปฏิญญาว่าขอให้ได้สำเร็จพระพุทธภูมิโพธิญาณ อดอ้างพระบารมีว่าเป็นพระโพธิสัตว์อย่างเช่นเข้ามาแต่ก่อนอื่น ๆ อยู่นั้นก็หาไม่ได้ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลนี้แลอื่น ๆ ก็ไว้หวังตั้งพระราชหฤทัย ขอให้ได้สรรพสมบัติคือความบริบูรณ์คุณธรรม แล อริยยศบริวารทรัพย์สินเป็นอาทิ บรรดาที่จะได้ไปเป็นอุปการุณีสัยอุดหนุนให้ได้ช่องโอกาส เพื่อจะเสด็จถึงที่สุดสังสารทุกข์ภัยทั้งปวงโดยเร็วโดยง่าย ความทุกข์ทั้งปวงจะดับด้วยประการใดของได้ตั้งนั้น สรรพวิบัติทั้งปวงซึ่งเป็นเหตุจะให้นั้น ชั่วอยู่ในสังสารทุกข์จงอย่าได้มี ถึงจะมีบ้างก็ให้ล้นอันตรธานหายเทอญ

(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2548: 69)

ลักษณะดังกล่าวนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดพระพุทธศาสนาแบบธรรมยุติกนิกาย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาขึ้นเมื่อครั้งยังทรงพระผนวช แนวคิดของธรรมยุติกนิกายเน้นการอธิบายพระพุทธศาสนาอย่างเป็นเหตุเป็นผล อธิบายเรื่องกรรมและผลของกรรมในปัจจุบัน ที่หมายถึงชาตินี้เป็นสำคัญ และมีพื้นฐานอยู่บนประสบการณ์จริงของมนุษย์ ไม่เน้นผลกรรมที่เป็นเรื่องของ “ชาติก่อน” แต่เน้นผลจากการกระทำใน “กาลก่อน” ซึ่งส่งผลต่อเรื่องในปัจจุบัน (ศรีสุพร ช่วงสกุล, 2530: 30) ดังนั้นคำอธิษฐานในท้ายประกาศจึงเน้นให้พระมหากษัตริย์ครองราชสมบัติยืนยาว ทรงพระเดชานุภาพ สมบูรณ์ด้วยพระราชทรัพย์ต่าง ๆ มาเพิ่มพูนพระบารมี และให้พระบรมวงศานุวงศ์ สมณพราหมณ์ และราษฎรปราศจากภัยอันตราย อีกทั้งขอให้พระราชอาณาจักรมีความมั่นคงซึ่งเป็นเวลาปัจจุบันในช่วงที่ทรงพระราชนิพนธ์ประกาศนั่นเอง

สรุป

ประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม นับเป็นเอกสารสำคัญอย่างยิ่ง ในด้านลักษณะเอกสารแสดงให้เห็นถึงกระบวนการการจัดทำเอกสารที่

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงร่างประกาศ จากนั้นอาลักษณ์จึงนำข้อความจากต้นร่างมาเรียบเรียงอีกครั้งหนึ่ง และในด้านเนื้อหา นั้น ประกาศฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาของพระอารามทั้ง 4 แห่ง ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระบรมราชูปถัมภ์ พระราชูปถัมภ์ และเกี่ยวข้องกับพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น กล่าวคือ วัดไชยพฤกษ์มาลา วัดเขมาภิรตาราม เป็นวัดที่รัชกาลที่ 4 ทรงทำนุบำรุงต่อจากสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ ผู้เป็นพระบรมราชชนนี ส่วนวัดราชสิทธิารามเป็นวัดที่ทรงบูรณะพระเจดีย์คู่น้ำพระอุโบสถซึ่งเป็นเจดีย์คู่อันที่รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาไว้ และวัดรัชฎาธิษฐาน ทรงบูรณะเนื่องจากเป็นพระอารามที่สมเด็จพระอมรินทรามาตย์ทรงสถาปนาไว้แต่เดิม และข้อมูลที่ค้นพบเพิ่มเติมจากสมุดไทยเลขที่ 59 ทำให้ทราบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการฉลองพระอารามทั้ง 4 แห่ง ณ ท้องสนามหลวง จึงเป็นข้อมูลสำคัญที่ทำให้กำหนดอายุได้ว่าประกาศฉบับนี้ทรงพระราชินิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2406 ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเรียบเรียงประวัติพระอารามเหล่านี้ด้วยพระองค์เอง จึงถือเป็นข้อมูลชั้นต้นจากบุคคลในเหตุการณ์ที่ทรงคุณค่ายิ่ง ข้อมูลจากประกาศฉบับนี้ช่วยยืนยันประวัติและที่มาของอาคารบางแห่งได้เป็นอย่างดี เช่น เรื่องประวัติตำหนักแดงในวัดเขมาภิรตาราม ซึ่งเดิมนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสร้างพระราชทานสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ หรือเรื่องเจดีย์ 2 องค์หน้าพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระเจดีย์องค์แรกไว้ก่อนที่จะเสด็จออกผนวช ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาเพิ่มอีก 1 องค์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การศึกษาประกาศรัชกาลที่ 4 ในบทความนี้ เป็นการนำประกาศเพียง 1 เรื่องมาศึกษา และพบว่ามีข้อมูลเพิ่มเติมจากฉบับที่พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ดังนั้น ในอนาคตควรมีการสำรวจและศึกษาเอกสารตัวเขียนประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ในฉบับอื่น ๆ อันจะนำไปสู่ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

รายการอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2509). **ประวัติวัดราชสิทธิาราม**. พระนคร: ศิวพร.
- กรมศิลปากร. (2552). **คู่มือสำรวจ จัดหา รวบรวมทรัพยากรสารสนเทศเอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ใบลานและหนังสือสมุดไทย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และนิยะดา ทาสुकนต์. (2525). “บทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างภาษาและอักษร,” ใน **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 2 ภาษาและวรรณคดีกรุงรัตนโกสินทร์**, 18-45. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2547). **ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: มหาเถรสมาคม.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2548). **รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องประชุมประกาศรัชกาลที่ 4**. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2556). **ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ภาคปกิณกะ 1**. นนทบุรี: ต้นฉบับ.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. (2548). “อธิบายความว่าด้วยประกาศรัชกาลที่ 4” ใน **รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องประชุมประกาศรัชกาลที่ 4**, 1-3. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา.
- ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. (2547). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4**. พิมพ์ครั้งที่ 6. นนทบุรี: ต้นฉบับ.
- แน่น้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. (2563). **การศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมเขตพระราชฐานชั้นในของพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช 2325-พุทธศักราช 2453**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ (1987). (พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในการเสด็จพระราชดำเนิน

พระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์กิตติคุณ หม่อมราชวงศ์แน่น้อย สักดีศรี
2563).

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (2554). พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 6 ตอนที่ 1. (2517). กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.

ปราณี กล้าส้ม. (2549). ย่านเก่าในกรุงเทพฯ เล่ม 2. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

วิทยานิพนธ์

ณัฐพงศ์ ลาภบุญทรัพย์ (2561). การสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนผ่าน
ประกาศพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ดุษฎีนิพนธ์
หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัย
ธรรมาธิราช.

พระปลัดคมศักดิ์ สติสมปนโน (รุ่งศิริ). (2550). “ภาพสะท้อนและกลวิธีการนำเสนอ
ประชุมประกาศที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ศรีสุพร ช่วงสกุล. (2530). “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณี
ธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368 - พ.ศ. 2464).” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร
มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุธี เวสารัชชิตติ. (2556). “การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร.”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุนทรา แสงวดี. (2539). “วิเคราะห์การใช้ภาษาในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4.”
วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตวิชาเอกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนคริน
ทรวิโรฒ ประสานมิตร.

อรุณี อัตตนาถวงษ์. (2549). “การศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตรา สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและเอกสาร ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เอกสารตัวเขียน

“แบบวิธีนัมัสการต่าง ๆ เป็นลายพระหัตถ์รัชกาลที่ 4.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรดาล. หมวดพระราชพิธี. เลขที่ 1734/1. หอสมุดแห่งชาติ.

“ประกาศฉลองวัดไชยพุกขมาลาและวัดเขมาภิรตาราม.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. หมู่ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 59. หอสมุดแห่งชาติ.

“เรื่องซ่อมแซมวัดไชยพุกขมาลาและวัดเขมาภิรตาราม.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. หมู่ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 368. หอสมุดแห่งชาติ.

“สารตราเรื่องให้หม่อมตัมคุมหม่อมหว่าง.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. หมู่ ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 462. หอสมุดแห่งชาติ.

ภาคผนวก

ประกาศปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม เลขที่ 59 หมวดจดหมายเหตุการณ์ที่ 4 หมู่ ไม่ปรากฏ จ.ศ.

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์นี้ ให้ประกาศแก่พระภิกษุสงฆ์สามเณรบรรพชิตทั้งปวง ที่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาแลมนุษย์เทพดาที่มีศรัทธาในพระธรรมวินัย บรรดาที่ควรจะได้ฟังคำประกาศนี้ ฤ็เฉพาะโดยพิเศษ ขอประกาศแก่พระเถรานุเถระที่อาราธนานิมนต์มาประชุม เพื่อจะรับจีวรชาติไทยธรรมบริกขาร ซึ่งจะทรงพระราชทานในสมาคมนี้ให้ทราบทั่วกัน ว่าวัดไชยพุกขมาลาที่อยู่ปากคลองบางขวางซึ่งพระราชทานนามใหม่ ว่าคลองมหาสวัสดิ์แขวงเมืองนนทบุรีนั้น เป็นวัดโบราณมาแต่ครั้งกรุงเก่า เมื่อกรุงธนบุรีตั้งขึ้นใหม่ ต้องรื้อเอาอิฐไปก่อกำแพงอันตรายออกไปแล้วยังอยู่แต่ภูมิวัด

ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ได้เสด็จเฉลิมถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษกในปีชวดจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ ได้มีพระราชโองการดำรัสสั่งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเวลานั้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ ว่าวัดไชยพุกขเป็นวัดอยู่ใกล้สวนหลวงเดิม ถูกรื้อแรงทำลายมาขอให้ทรงพระศรัทธาไปสร้างคืนขึ้นให้เป็นพระอารามได้จะเป็นดี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงได้ทรงรับพระราชโองการว่าจะทรงสร้างพระอารามนั้นคืนขึ้นให้จงได้ จึงได้ทรงบริจาคส่วนทรัพย์สมบัติในกรมจำหน่ายเป็นค่าไม้ค่าอิฐค่าปูน แล้วให้ข้าในกรมไปทำเป็นพระอุโบสถหลังหนึ่ง มีพระพุทธรูปองค์หนึ่งเป็นประธาน มีรูปพระสาวกสององค์ พระวิหารหลังหนึ่งมีพระพุทธรูป ๔ พระองค์ การเปรียญหลังหนึ่ง แลปลูกกุฎถวายพระสงฆ์บ้าง วัดอุสถานนั้นก็เป็นขึ้นแต่เพียงพอพระสงฆ์จะใช้สอยบริโภคได้ การตั้งปวงก็ยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ดีเพราะครั้งโน้นบ้านเมืองยังไม่สมบูรณ์ ราชการทัพศึกก็มีมาก การที่ท่าพระอารามนั้นก็ตั้งไว้ให้ค้างอยู่ เป็นแต่ถึงระดูพระกฐินทานพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เสด็จไปทรงถวายกฐินบ้าง พระราชทานผ้าไตรจีวรบริกขารให้พระโอรสพระธิดาทรงนำไปถวายบ้าง ทุกปีมิได้ขาด ครั้นเมื่อได้เสด็จเฉลิมถวัลยราชสมบัติแล้วก็ยกวัดไชยพุกขเข้าในจำนวนพระอารามกฐินหลวง มีเทียนพรรษาแลผ้าพระกฐินหลวงทุกปี แต่พระราชทานพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว ให้ทรงจุดเทียนพรรษาแลเสด็จไปถวายกฐินทุกปีมา ตั้งแต่ปีมะเส็งเอกศกศักราช ๑๑๗๑ มาจนปีมะแมเบญจศก ศักราช ๑๑๙๕ ครั้นเมื่อปีวอกฉก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเล็งถวัลยราชสมบัติ มีพระราชโองการตรัสสั่งให้ยกวัดไชยพฤกษ์ออกเสียจากจำนวน พระกฐินหลวง ครั้นนั้นกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ จึงได้ทรงรับทอดพระกฐินวัดนั้นสืบมา ทุกปี ถึงผู้อื่นมีครุฑธำจะใคร่ทอดก็ต้องไปกราบทูลขอต่อโปรดแล้วจึงทอดได้ ภายหลังมาเมื่อปีวอก อัฐศกกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ประชวรหนัก จึงตรัสสั่งแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าวัดไชยพฤกษ์เป็นวัดหลวงเดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสร้างไว้ ให้ทรงรับไว้ต่อไปอย่าให้ละลาย ถ้ามีกำลังพอจะทำนุบำรุงได้ก็ให้ทำนุบำรุงให้เป็นวัดอยู่ ถึงปีให้ จัดผ้าพระกฐินไปถวาย ถ้าผู้อื่นจะทอดก็ต้องให้มาทูลขอก่อนต่อโปรดจึงทอดได้ อย่าให้สละละทิ้ง เสียให้เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศบาปบุญพระนามในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไป ได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับพระวาทะสั่งกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระบรมราชชนนีไว้ดังนี้แล้ว ก็ได้ทรงทำนุบำรุงพระอารามนั้นตามสติกำลังจนสิ้นแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗

อนึ่ง วัดเขมาอยู่ตำบลตลาดแก้วฝั่งตะวันออกใต้บ้านหม้อบางขุนเทียนลงมานั้น แต่ก่อน เป็นพระอารามพระกฐินหลวงในพระบรมราชวัง เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีผู้กราบทูลในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ ว่าวัดเขมาเป็นวัดใหญ่แต่ครั้งแผ่นดิน พระเจ้าอยู่ทองมาทรุดโทรมยับเยินมาก มีค่าผู้เฒ่าผู้แก่กล่าวสืบมา ว่าวัดนี้เป็นวัดของพระเจ้าอยู่ทอง ผู้มีบรรดาศักดิ์น้อยจะสร้างให้สำเร็จไม่ได้ ต่อผู้มีบรรดาศักดิ์มากบุญญาธิการยิ่งใหญ่จึงจะสร้างให้ สำเร็จได้ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์จึงจะเสด็จขึ้นไปทอดพระเนตรพระอุโบสถเก่า ชอบ พระทัยจะสร้าง จึงตรัสสั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เสด็จไปยังสำนักเจ้าอธิการสัง แล้วรับอาสาว่าจะสร้างพระอารามนั้นถวาย เจ้าอธิการสังก็มีความยินดี แล้วรับสั่งให้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นไปเฝ้ากรมพระราชวังบวรกราบทูลขอมาเป็น วัดสำหรับกฐินในกรม กรมพระราชวังบวรได้มีพระบัญชาขอร้องหลวงสุทรรัตน์ ให้ทักบาญชีชื่อวัดเขมา ยกมาเป็นพระอารามของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ชาตมาแต่บัดนั้น ตั้งแต่นั้นมากรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ ก็ได้ทรงบริจาคส่วนทรัพย์สมบัติให้จำหน่ายเป็นค่าอิฐค่าปูน แลให้ข้าใน กรมไปซุดรากใหม่ก่อผนังขยายออกให้ใหญ่กว่าเดิมออกมา ถมพื้นในประธานพระอุโบสถขึ้นให้สูง

⁵ ข้อความที่ขีดเส้นใต้ใน สมุดไทยเลขที่ 368 เลื่อนไปส่วนหนึ่ง.

จนเสมอ บัวกลุ่มฐานพระประธาน เมื่อแรกเริ่มก่อรากครั้งหนึ่ง เมื่อแรกยกตัวไม้เครื่องบนครั้งหนึ่ง สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แลกรมพระราชวังบวร ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเริ่มการ เป็นฤกษ์ทั้งสองครั้ง เพราะถมพื้นขึ้นไปสูงพระประธานต่ำไป ได้มีรับสั่งให้ช่างช่างในกรมก่อ พระประธานพระองค์ใหม่สวมพระประธานองค์เก่าลง แล้วปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปทุกพระองค์ จนสำเร็จ แล้วได้ให้ก่อกำแพงแก้วรอบพระอุโบสถ มีพระอัครมเหสีเจดีย์ทั้ง ๔ ทิศ แล้วทรงสร้าง การเปรียญผากระดานหลังหนึ่งตรงนำพระอุโบสถออกมา ครั้นการพระอุโบสถแลการเปรียญสำเร็จ แล้ว ก็ได้ทรงพระศรัทธาเสด็จไปทำมหารกรรม การฉลองทรงบำเพ็ญการพระกุศลในที่นั้นเป็น อันมาก ในปีขุดสัมฤทธิศก ศักราช ๑๑๘๐

ครั้นเมื่อกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตยสิ้นพระชนม์แล้วพระอารามนั้น พระอุโบสถแล การเปรียญก็ชำรุดทรุดโทรมมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระอุสาหะปรารถนา จะใคร่ทรงปฏิสังขรณ์ให้คืนขึ้นแลดีขึ้น แต่กำลังครั้งนั้นยังน้อยก็ต้องรั้งรอมานจนสิ้นแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อปีกุนตรีศก ศักราช ๑๒๑๓ พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเสด็จถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว จึงทรงบริจาคพระราช ทรัพย์เป็นอันมากหลายร้อยชั่งให้ปฏิสังขรณ์วัดไชยพุกขแล้ววัดเขมา พระราชทานนามเพิ่มเข้าทั้ง สองพระอารามว่าวัดไชยพุกขมาลา วัดเขมาภิรตาราม ฯ

ที่วัดไชยพุกขมาลา มีพระบรมราชโองการโปรดให้กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเป็นแม่กอง ให้จัดซื้อที่สวนถายเพิ่มเติมเข้าให้ใหญ่กว้างออกไปแลขุดคูรอบวัดให้ทำพระอุโบสถพระวิหารของ ค้างเดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยให้สำเร็จแล้วทรงสร้างการเปรียญลงในข้าง ด้านหน้าหว่างพระอุโบสถพระวิหาร เพราะการเปรียญเก่าสาบสูญไปแล้ว แลทรงสร้างพระเจดีย์ ใหญ่ลงในด้านหลังหว่างพระอุโบสถ พระวิหาร มีพระเจดีย์น้อยใน ๔ ทิศ แลคฤหาส์เป็นที่บูชา พระเจดีย์ด้วย แล้วทรงสร้างกุฏิหมู่กุฏิรายที่อยู่พระภิกษุสงฆ์ หอสดมภ์หอรชังสะพานทำน้ำ สะพานข้ามคลอง ศาลาสำหรับพระอารามพร้อมมูลบริบูรณ์เสร็จแล้ว ฯ

วัดเขมาภิรตารามมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้กรมหมื่นมณฑริรักษา พระยาราชภักดี ศรีรัตนสมบัติเป็นแม่กองให้จัดซื้อที่สวนถายเพิ่มเติมเข้าให้ใหญ่กว้างออกไปแลขุดคูรอบวัด แล ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมเพิ่มเติมการในพระอุโบสถบริบูรณ์แล้ว ทรงสร้างพระพุทธรูปพระอสีติ มหาสาวกแวดพระประธานเพิ่มเติมเข้า เพราะทรงพระราชดำริเห็นว่าพระอุโบสถใหญ่กว้างนักที่ ว่างเปล่าอยู่พระสงฆ์ในพระอารามนั้นน้อย แล้วได้ทรงสร้างพระมหาเจดีย์ใหญ่ในด้านหลัง พระอุโบสถมีพระเจดีย์ทิศ ๔ พระองค์เป็นบริวาร แล้วให้เลื่อนพระเจดีย์เดิมของกรมสมเด็จพระศรี

สุริเยนทรามาตย์ทรงสร้างไว้แต่ก่อนนั้นให้ไปตั้งอยู่ใน ๔ มุมพระมหาเจดีย์ด้วย แลทรงสร้างพระพิหารน้อยสองหลังที่มุมกำแพงด้านข้างนำพระอุโบสถเป็นที่ไว้พระพุทธรูป แล้วได้ทรงสร้างการเปรียญขึ้นเป็นตึกใหม่ เพราะการเปรียญเดิมซึ่งกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ทรงสร้างนั้นทรุดโทรมสูญไปเสียแล้ว แลกุฎีที่อยู่พระภิกษุสงฆ์หอไตรปิฎกหอสวดมนต์หอรบมัง สะพานศาลาโรงไฟที่พระสงฆ์จะได้อาศัยสอยใด ๆ ได้ทรงสร้างสำเร็จบริบูรณ์แล้ว แลกุฎีใหญ่สามหลัง เป็นที่อยู่พระราชอาคณเฑาะพระครูซึ่งเป็นอธิบดีในพระอารามนั้น เป็นพระตำหนักเดิมของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ช่างสร้างขึ้นพระราชทานในพระบรมมหาราชวังนี้แต่ครั้งแผ่นดินนั้น ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์สิ้นพระชนม์แล้ว พระตำหนักตึกหมู่ใหญ่ว่างอยู่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงยกพระราชทานกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ เพราะที่นั่นเคยเป็นที่พระตำหนักแดงของกรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์เคยเสด็จอยู่แต่ก่อนมาช้านาน ครั้นพระราชทานตำหนักตึกหมู่ใหญ่แล้ว พระตำหนักเดิมนั้น จึงทรงขอรื้อไปปลูกถวายพระพุทโธฆาจารย์ ณ วัดโมลีโลก ก็เป็นที่อยู่พระราชอาคณเฑาะพระในพระอารามนั้นสืบมาจนถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ ฯ

ก็เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์วัดเขมาภิรตารามครั้งนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระตำหนักเดิมของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ ควรจะไปเป็นกุฎีที่อยู่ของพระราชอาคณเฑาะพระครูในวัดเขมาภิรตาราม เป็นพระอารามของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์แต่เดิมมา จึงได้มีพระบรมราชโองการให้พระเจ้าน้อยยาเฮกรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นแม่กอง ไปสร้างกุฎีตึกหมู่ลงใช้ถวายแทนสมควรราคาแลประมาณเปลี่ยน ขอรื้อพระตำหนักเดิมของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์นั้น ไปปลูกในวัดเขมาภิรตารามตามพระราชประสงค์

แลในวัดราชสิทธิารามพระเจดีย์สองพระองค์ เดิมเมื่อยังไม่ได้ทรงผนวชได้มีพระราชดำรัสสั่งให้เข้าไปกรมไปชุดรากเริ่มไว้ ครั้นเมื่อเวลาทรงผนวชจึงได้ทรงมอบส่วนทรัพย์สมบัติ ถวายสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ให้ทรง (เลื่อน) กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์จึงทรงจ้างผู้มีชื่อทำงานสำเร็จแล้ว ภายหลังพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (เลื่อน) ทรงสถาปนาพระอุโบสถพระวิหารแลกุฎีวัดราชสิทธิารามขึ้นใหม่ ทอดพระเนตรเห็นพระเจดีย์จึงดำรัสถาม ได้ทราบความว่าเป็นของในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาไว้ จึงมีพระราชโองการดำรัสว่า พระเจดีย์นี้ทรงสถาปนาไว้ในที่ลานด้านนำพระอุโบสถข้างใต้ก็สมควรตั้งอยู่แล้วแต่ไม่มีคู (เลื่อน) เป็นของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเฮอนั้น ตั้งอยู่ข้างด้านใต้สมควรอยู่แล้ว ก็ที่ข้างเหนือยังว่างอยู่ควรจะทรงสถาปนา จะสร้างลงไปอีกหมู่หนึ่ง ทรงสถาปนาสร้างลงอีกหมู่หนึ่งในด้านข้างเหนือ

สายรัดเสร็จแล้วอีกจบหนึ่ง ยังอีกจบหนึ่งเป็นของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริการพร้อมทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นแม่กองชำระฉบับเรียกว่ารดน้ำน้อยสร้างยั่งค้ำอยู่ก็สิ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่ครบครัน จึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเล็งถวัลราชสมบัติ ได้ทรงสร้างเสมาขึ้นจนจบครบบริบูรณ์เสร็จแล้ว ฯ แลหนังสือคำภีร์พระไตรปิฎกทั้ง ๔ ฉบับ มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งเจ้าพนักงานให้นำมาในมณฑลทิศบนภูเขาทั้ง ๔ ทิศ พร้อมทั้ง ๔ จบ ฯ

บัดนี้การทั้งปวงสำเร็จโดยพระราชประสงค์ทุกประการแล้ว จึงให้มีมหรกรรมการฉลองวัดไชยพฤกษ์มาลา วัดเขมาภิรตาราม แลพระสิริราชเนเจติย พระสิริจุมภฏเจติยในวัดราชสิทธิาราม แลพระวิหารกับพระพุทธรูปในวัดรัษฎาภิธาน กับพระคัมภีร์พระไตรปิฎก ๔ ฉบับนั้นด้วย ฉลองพระเดช พระคุณ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระบรมชนกนารถ แลกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี แลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ซึ่งได้เป็นเจ้าของทรงสร้างวัดราชสิทธิารามมาแต่เดิม แลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงสถาปนาพระสิริราชเนเจติยหมู่ในด้านข้างเหนือ แลทรงอำนวยการพระสิริจุมภฏเจติยซึ่งอยู่ด้านใต้ นั้น แต่ทรงพระราชดำริว่าครั้งจะไปทำที่พระอารามทั้ง ๒ ฤๅสถานที่ทั้ง ๔ การก็จะแยกย้ายเป็นสองครั้งสี่คราวไป มีพระราชประสงค์จะให้สมฤทธิในครั้งหนึ่งคราวเดียว จึงได้มีพระบรมราชโองการให้เชิญพระอัฐิสมเด็จพระปิยกาธิบดีซึ่งเป็นต้นพระวงศ์ พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แลพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สี่พระโกศมาประดิษฐานไว้ในพระมหาสุวรมณเฑน บุษบกทองคำใหญ่ท่ามกลางบนยอดภูเขา พระอัฐิสมเด็จพระปิยกาธิบดีประดิษฐานอยู่ที่ทิศวันออกเป็นประธาน แลพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์อยู่ที่ทิศเหนือ พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอยู่ที่ทิศใต้ พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ที่ทิศตะวันตก แลให้เชิญพระอัฐิกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระบรมราชเปตมหายัยิกาประดิษฐานในพระมณฑปทองน้อยในทิศเหนือ พระอัฐิในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ประดิษฐานในพระมณฑปน้อยในทิศใต้ จึงได้อาราธนานิมนต์พระราชวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวชแลพระราชอาคัน พระครูเจ้าคณะ ฐานานุกรม เปரியุ อธิบดี ในกรุงบ้างหัวเมืองบ้าง มาประชุมพร้อมในสถานที่นี้ รับไทยธรรมแต่พระภูษาโยงพระบรมอัฐิ แลพระอัฐิ ซึ่งประดิษฐานพระวิมานบนยอดภูเขาใหญ่ แล้วให้มีการพระราชกุศลต่าง ๆ แลกกรรมหรรสต่าง ๆ ในท้องสนามหลวงนี้ แลในพระอารามทั้ง ๒ สถานที่ทั้ง ๒ เป็น ๕ ตำบล ตลอด ๕ วันเวลา

กำหนดสมญาออกนามมาแล้วนั้น จงอภิบาลบริรักษ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้
ทรงสำราญพระราชหฤทัยดำรงอยู่ในศิริราชสมบัติสืบกาลนาน สมบูรณ์ด้วยพระราชวรฤทธิ์
เดชานุภาพแผ่ไพศาล พร้อมด้วยสรรพรัตนทั้งสวัสดิยามอวิญาณ มาเพิ่มพูนประดับพระบารมี แลจง
ตั้งไมตรีจิตอภิบาลรักษาพระบรมราชวงศานวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย
ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน อีกสมณพราหมณ์ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั่วทั้งสกลราชอาณาจักร ให้ปราศจากสรรพ
โรคาที่อุปัทวเหตุภัยอันตรายต่าง ๆ ด้รับราชการสนองพระเดชพระคุณสืบไป ณ กาลเบื้องหน้า

อนึ่ง ขอให้พระราชอาณาจักรแห่งพระบรมราชวงศ์นี้ดำรงมั่นยั่งยืนไปสืบกาลนาน อย่าได้มี
ความเสื่อมทรามเสียที่แก่ข้าศึกศัตรูทุกทิศทุกทางเลย แลอำนาจพระราชกุศลซึ่งกล่าวมาทั้งปวงนี้
ขอจงเป็นปัจจัยเป็นช่องโอกาส ให้ได้พ้นสังสารทุกข์ทั้งปวงเทอญ สิทธิรสดู สิทธิรสดู สิทธิรสดู ๑-

